

FÖLDBÉRLET

NAGY GYULA

I. Haszonbérlet

A Pusztán sokan nem gazdálkodtak, hanem különféle okokból földjüket vagy annak egy részét *haszonbérbe* adták.

A vásárhelyi emberek közül csak nagyon kevésnek volt idegen határban is földje. Ha a vásárhelyi határ két távoli részében két tanyásföldön gazdálkodott, akkor legtöbbször maga munkálta azokat, de ha az egyiken nem volt tanya, akkor azt sokszor haszonbérbe adta. Ez újabb szokás, mert a lóval nyomtatás korában a *csupas* (tanya nélküli) földet sem adták ki. Az orosháziaknak sok esetben más határban is volt földjük, és ha nem volt túlságosan messze, akkor maguk munkálták. Idős Domoki József orosházi származású fecskési gazdának Gyulamezőn is volt földje egy kis tanyával, de nem adta ki.

Ha a *kopasz* (tanya nélküli) földjük a tanyától messze esett, akkor legtöbbször haszonbérbe adták. Így tett Pap Lukács Jánosné is, aki anyai ágról 6 kishold földet örökölt a fecskésparti iskola közelében. Miután a Sóstó-parti tanyától 4–5 km-re volt a tanya nélküli föld, haszonbérbe adta. Ugyanakkor 42 kisholdat fogtak helyette haszonbérbe, melyen *tanyaörökség* (tanya) is volt és oda költöztek, míg a Sóstó-parti tanyában az öregek maradtak. A 42 kishold tulajdonosa pedig Földvár alatt a Jankó-féle földből nagyobb és jobb minőségű földet fogott, mert megfelelő munkaerővel és jószágállománnyal rendelkezett. Az Olasz Ernő Hatablaki-dűlőben fekvő tanyája mögötti Tatár-féle föld is messze esett a Tatar-tanyától, s kiadták haszonbérbe (ráadásul olcsón), mert úgymond: „a Pusztára sohasé mögy ki szántani, ha a föld parlagon marad is.” Olasz Ernő a 6 kisholdat ki is fogta.

Régebben csak a módosabb s családtalan emberek mentek haza aránylag még fiatalon a városba, különösen a jó földekről, mert annak nagyobb volt a haszonbére. Azonban a két világháború között volt olyan időszak, amikor olyan magas volt a haszonbér, hogy a föld tulajdonosának nem volt érdemes munkálni a földet, kifizetőbb volt haszonbérbe kiadni. „Bolond, aki gazdálkodik!” mondogatták és többen még egészen fiatalon felhagytak a gazdálkodással. Példa erre Bánki Horváth Mihály 30–40 holdas tatársánci gazda, aki már 30 éves korában bement Orosházára lakni, földjét pedig haszonbérbe adta.

Ha értelmiségi ember földet örökölt vagy tőkebefektetés céljából földet vásárolt, legtöbbször haszonbérbe adta. Így járt el az iparos emberek többsége is, mert a mesterségük lekötötte őket.

Általában az „erősebb” (gazdaságilag erős) emberek fogtak haszonbéres földet, mert a haszonbér felét legtöbbször előre kellett fizetni. Az óvatosabb, vagy „gyengébb” emberek *feles* földet kerestek, ott legfeljebb a munkájukat bukhatták el, de nem mindig lehetett szabadon választani, mert ha a közelben csak feles föld akadt, akkor azt vették ki, mert a távolság döntő volt.

A gyenge minőségű, de egyébként megfelelő nagyságú földön gazdálkodók is sok esetben kénytelenek voltak jó földön haszonbéres földet keresni. Így volt ez L. Tóth Ferenc esetében is. A nagybogárzó-dűlőben 21 kishold földön gazdálkodott, de a foltonként erősen szikes talajon csak kalászos termett. Kénytelen volt a jó földön haszonbéres földet vállalni, mert a jószágállománya erősen megnövekedett. Két-három hold jó földet keresett Kút völgyön kukoricának, de nem szeretett „elmászkálni”. Rengeteg idő eltelt az útban, korán indultak el, és mindig későn érkeztek haza, s a napjuk belenyúlt az éjszakába. Ezért otthagyták a bérletet. Azután Pusztaközpont és Kardoskút között három kat. h. jó földet munkált, annyi kukoricája termett, hogy nem tudta hová tenni, még a szárkúpok alá is került belőle. Csak az volt az átka, hogy ez a föld is messze volt. Zivatarban alig látták az utat, a villámlás elvette a látásukat és sokszor bőrig áztak.

A kevés földű paraszt, ha volt egy kis tőkéje: pénze és fölös jószága, valamint kihasználatlan munkaereje, *földet fogott*. Így tett Ádász Bálint is, aki apjától 10 kishold földet örökölt, a felesége pedig 16 kishold földet jussolt. Öt fiút és két lányt neveltek, ahogy a család nőtt, úgy munkált *árénda* (haszonbéres) és *feles* földet. A jószágállománya is gyarapodott, így ki tudta használni azokat, és takarmánnyal el tudta látni őket. Átlagban négy lovat, nyolc marhát s egy időben 50 disznót tartott. Az alkalomtól és a körülményektől függően, hogy haszonbéres vagy feles földet bérelt. A szomszédjában 8 kishold földet csak feléből adták ki, s miután neki is előnyös volt a közelsége miatt, *kifogta*. Később azért mondott le a bérletről, mert a család fogyott (fia katonának vonult be).

Több kis földű embernek sok jószága mellett kevés takarmánya termett, azért földet vállalt. Így Olasz István 15 kishold jó földön gazdálkodott Barackoson, de haszonbéres földje állandóan, feles földje már ritkábban volt. Ő is azért fogott haszonbéres földet, hogy több takarmánya legyen. Pál Flórián a Nagybogárzó-dűlőben 12 kisholdon élt, s hogy a sok jószágnak a szükséges takarmányt biztosítani tudja, 2—3 hold földet bérelt a közelben, de csak olyan földet keresett, amely kukoricának megfelelt. A közelben sikerült is ilyen földet találni, a tulajdonosa a távolabbi Csicsatéren lakott.

Kovács Lőrinc kakasszéki ember hatéves korában már pásztorkodott, később cselédember, majd a századfordulón a mágocsi gróf szőlőkapása. 1910 körül Kakasszéken, az Érparton hat kishold földet vett és tanyát épített rá. 1928-ban feles földet bérelt, majd 1932-ben hét kishold földet szerzett ismét az Érparton. Mikor fiai munkabírókká lettek, csak haszonbéres földet bérelt: ő cselédként kezdte, nem akarta, hogy fiai „másnak kezelébe” legyenek. A bérlemények közel voltak, még az ekét sem kellett kocsira tenni. Lovai jó erőben voltak, a marhák elegendő trágyát csináltak, a bérelt földet rendesen munkálták. Nem cserélték a bérletet, „a gazdákat eltemettük mind egy szálig” — mondták. (Ez azt jelentette, hogy a gazda haláláig munkálták a földjét.)

A tehetősebb, de „kapaszkodó” természetű parasztok általában nagy darab haszonbéres földdel vergődtek, de sokszor belebuktak. Így történt ez az alábbi esetekben is. A Pusztán Fejesék eladták a 40 hold földjüket és Vészto határában 500 hold haszonbéres földet béreltek, de közbejött a gazdasági válság és tönkrementek. A Kisbogárzó-dűlőben fekvő Szemző-féle 80—100 holdas birtokot a két világháború között egy Kriska nevű idősebb komlói gazda munkálta. Pál Flórián úgy hallotta, hogy az saját földjét eladta, hogy ezt a nagyobb földet haszonbérbe vehesse, de néhány év alatt tönkrement. Iskolázott fia „úri módon” vezette a gazdálkodást, és „előgyelögte” a bérletet.

Aki neki mert vágni és tőkéje: megfelelő jószágállománya és munkaereje volt, inkább haszonbéres földet munkált, mert így senkinek sem volt keze-lába, vagyis a bérleményen önállóan gazdálkodhatott.

Az *árénda*, a haszonbér alku tárgya volt, kisholdban számították és az első világháborúig pénzben fizették. A háború pénzromlással járt, és 1950-ig a haszonbért búzában állapították meg. Az első világháborúig 12 forinttól 30 forintig terjedt egy kishold haszonbére.

A háború alatt a munkaerőhiány miatt „köletlen” volt a föld és a bérösszeg *lécsuhatt*, alacsony lett. 1920-tól kezdve ismét nagyon kapós a föld. A háború után 2—3 q búza a haszonbér, az orosházi jó földeken pedig elérte a 3—4 q-t is. A haszonbérbe a búza mellett holdanként kevés árpat és kukoricát is fizettek. Csak nagyon ritkán fordult elő, hogy a haszonbéres az adó fizetését is magára vállalta, de akkor kevesebb volt a haszonbér. A fekete földnek mindig nagyobb volt a haszonbére, mint a szikesnek. A szikes földön nyáron jobb helye volt a jószágnak, de télen az számított, hogy a jó földön több takarmány termett, ezért magasabb haszonbért is kértek. Ebből a bérlő többet ki tudott csikarni. „Ha az egyik vitt, a másik még hozhatott is.” A haszonbér felét előre, s a másik részét „ujkor” fizették. A „megelőzőtt”, gazdaságilag erős emberek a haszonbért előre fizették, ezért ezeknek szerették kiadni a földet. A haszonbéres földeket általában három évre adták ki. Hogy a szerződést megújították-e, az mindkét fél körülményeitől függött. A rosszul gazdálkodó bérlőt „möneszítették”, nem hosszabbították meg a szerződést. Egyesek azonban egy-egy földdarabot hosszabb ideig bírtak, így Dani András is, aki 16 kisholdon gazdálkodott Cinkuson. Általában 4—6 lova, 3—4 marhája és 2 anyakocája volt. A fia is felnőtt, ő maga is jakorabeli volt, ezért 28 kishold haszonbéres földet munkált a saját földjén kívül. Egy családaltalan gazda közeli földjét 17 évig bírta. 2 q búza, 50 kg árpa és 1 q kukorica volt az árenda, azonban némi szolgáltatás is járult hozzá. Szent György napján mindig kifizette a jövő évi teljes haszonbért.

Kovács János a jó földet három évre vette ki. A *természetős* földet (a vásárhelyi ember a szikfolttal kevert földet hívja így) csak egy évre. Ilyen volt a Tárkány-Szűcs-féle 40 hold is. Az egyébként jó földben itt-ott kisebb-nagyobb szikes „heves” föld található, amelyben jó időben termett gabona és kukorica, de rossz időben alig hozott valamit. A tanyásföld kisholdjának 2,5 q búza volt a haszonbére. Csak egy évig munkálta, rossz esztendőben ott hagyta.

Papp Lukács János a Csajági-dűlőben levő Héjja András-féle 42 kishold földet bérelte 4 évig. Kerek 80 q búzáért bírta. Azon a földön általában búzát termeltek, mert a kapás mindig gyengén sikerült. A lapos földben a *vízár* annyira fennt volt, hogy tavasszal csak későn lehetett a terményt elvetni, s ha az idő *mégfokta* magát (nem volt elegendő eső), kevés árpa, zab és kukorica termett. Az őszi vetések jobban sikerültek.

A környékbeliek annak idején Orosháza község földjéből is béreltek haszonbéres földet. Németh Ferenc tanyája a községföldje közelében feküdt. Abból eleinte 4—4 hold kisholdas parcellát, 1926-ban 8—8 holdas parcellát osztottak haszonbérbe. Ő is bérelt eleitől fogva. Árverés útján vették ki, 1926-ban még nem nagyon kaptak rajta, de később már felverték az árát, egymásra *licitáltak*, s 2 évre kötöttek szerződést. 1945 előtt egy kishold föld haszonbére valamivel 3 q búza alatt volt, 1945-ben felment 3 q fölé.

A tanyásföldtől holdanként általában egypár csirkét is adtak. A kacsák, libák száma a föld nagyságától függött. A tojást már holdanként is számíthatták. Ha a bérbeadó a fele, vagy az egész adót a haszonbéresre nyomta, akkor a haszonbérből valamit engedett.

Legtöbbször kikötötték, hogy trágyát a földről elhordani nem szabad. Általában a trágyát nem „hurculászták” feleslegesen, és mindig ott csináltatták, ahol szükség volt rá. Kovács Jánosnak is több helyen volt takarmánya. Télen először a távolabbi tanyában etették fel, mert ilyenkor ráértek átjárni. Dologidőben az öreg tanyában voltak a jószágok, s rendszerint az öreggazda látta el azokat.

Elemi csapáskor a bérlő a tőkéjéhez: pénzéhez, jószágához nyúlt, és a hiányzó terményt vagy megvette, vagy pénzben kifizette. Ezért az előrelátó gazda már jó előre kellő számú jószágot állított be, hogy szükség esetén pótolja a haszonbért. Csak végső esetben nyúltak a jószághoz. Ismerősnek, rokonnak a gazda megengedte, hogy a hátralékot későbbben, vagy a következő gazdasági évben fizesse. Ilyen sem sűrűn fordult elő. A haszonbért akkor is kifizették, ha semmi sem termett. Ritka volt, mint a fehér holló, hogy egy katasztrófális termés

esetén a bérbeadó a hátralékos haszonbért vagy annak egy részét elengedte, de az is ritkán fordult elő, hogy a haszonbérért pörösködtek.

A bérbeadott földet régebben Szent Mihálykor, újabban október 1-én tisztán, mindentől letakarítva átadta a bérbeadó a bérlőnek, hogy az a saját belátása szerint teljesen önállóan gazdálkodjon.

II. Részesművelés

1. Felesművelés

A gazdálkodást abbahagyó paraszt legtöbbször *feliből* adta ki a földjét fiának vagy rokonának.

A Búcsu-halmon lakó Fejes Zoltán gyermektelen nagybátyja szerette volna, ha Fejes Zoltán munkálja a földjét. Ugyanis a gyenge felesek nem tudták a sok takarmányt feletetni, nem csináltak elegendő trágyát és ezért a föld termőereje csökkent, viszont Fejes Zoltánnak sok jószága volt. A nagybátyja azért nem kapott anyagilag erős felest, mert *maszenákosok*, követelőzők voltak. Soha semmi sem volt jó nekik. A gazda minden héten kiment a földre és mindenbe beleszólt: ha az eke szántott, azt szerette volna, ha a tökmagot *restáják*. Ez a pár órás munka bosszantotta a felest, mert a szántást fontosabbnak tartotta és a rostálást a kanász is elvégezhetné. Fejes Zoltán is csak a békesség kedvéért bérelte rokonának 40 kishold földjét, de elég volt belőle egy év, sőt már karácsonytájt hazafele állt a szekerének rúdja. Márciusban haza is költözött, de azért a gazdasági év végéig munkálta a földet. Két lónak és két tehénnek takarmányt kellett hordani a városba, a tanya mintegy 15 km-re volt a várostól, ezért két ló és egy ember mást sem csinált tavasztól ősziig, mint takarmányt hordott a városba és trágyát vitt ki onnan. A három feles közül csak kettő vállalta mindezt. Hogy melyik feles mikor mit vigyen be, azt a háznál tudták meg, a két feles közül az egyik héten az egyik, s a másikon a másik volt a *hetes*. Fejes Zoltán meg is csömörlött a feleségtől.

Ha a földet kiadó gazda birtokai messze voltak egymástól, a gazda rendszerint a nagyobb földön lakott még akkor is, ha a tanya ott kisebb volt, de a jószágnak ott jó helye volt. A másik tanyát vagy haszonbérbe vagy feléből kiadta. A *kopasz*, tanya nélküli földet könnyebben adták ki, viszont a tanyás földet szívesebben vették bérbe. A felesek nem vállalták a fele takarmány szállítását, azért ott etették fel, így több lett a trágya. Ezt az alkunál figyelembe vették és a feles több jószágot adott be, mert a gazda nála hagyta a takarmányt. Régebben ritkán fordult elő, hogy a gazda eladta a takarmány felét. Az első világháború után a gazda sok esetben eladta a részét pénzért vagy valami szolgáltatás fejében. Legtöbbször a bérlőjének adta el, de kikötötte, hogy trágyát nem szabad a földről elvinni. Került egy-két olyan gazda is, aki a takarmányrészét a felesének adta, hogy trágyát csináljon belőle. Nagyritkán idegennek adta el, így Dimák János is, Pusztai Sándor cinkusi gazda felesének. (Érdekes, hogy a pusztai emberek ilyen esetben is csak a gazda nevére emlékeznek vissza, a felesére nem.)

Az értelmiségiek a földjeiket nemcsak haszonbérbe, hanem felesbe is adták. Aki nem röstellt utánajárni, és ideje is engedte, az feléből adta ki. Juhász Balázs orosházi tanár a Nagybogárzó-dűlőben fekvő 30 kishold földjét éveken keresztül feléből adta ki Madarász Györgynek. Az ilyen földet szerették kivenni, mert tudták, hogy hosszú ideig munkálhatják, különösen, ha a gazdával „könnyen ki lehetett gyünni!”. Az ilyen földről nem mondtak le, olyan is előfordult, hogy az apa a bérletet átadta a fiának.

Ha a kisebb földű parasztnak nagyobb jószágállománya volt, mint amennyi a saját földje megmunkálásához szükséges, de a haszonbérhez szükséges tőkével nem rendelkezett;

valamint a nagycsaládos parasztek is, akiknek fölös munkaerejük volt, de tókéjük nem: feles földet fogtak. Ezenkívül olyan ember is munkált ilyen földet, akinek kocsija, lova és gazdasági felszerelése volt, de földje nem.

Sok parasztek azért munkált feles földet, mert még rossz termés esetében sem félt a tönremenéstől, legfeljebb a munkája veszett oda, ezért a felesbérlek száma állandóan szaporodott. Az utóbbi időben a nagy kereslet miatt a nagyobb tanyásföldet inkább feléből adták ki, mert olyan sok járuléka volt, hogy a bére átlagosan magasabb volt a haszonbérnél.

Ha a felesföldön tanya is volt, de nem volt rá szükség, a feles ritkán hagyta üresen, legtöbbször tanyást engedett bele. Minél távolabb volt a két tanya egymástól, annál előnyösebb volt, mert a takarmányt helyben etették fel, s nem kellett szállítani.

A szemtermés és a szálas takarmány feles volt, azonban a bérbeadó legtöbbször a takarmányrészét a felesnél hagyta trágyakészítésre és különféle szolgáltatások fejében, de kikötötte, hogy a trágyát a földről nem viheti el. A vetőmag, a gép- és munkárszék is feles volt. Rendszerint az adó is. Adót csak a tanyásföldek után fizettek, a *puszta föld* (tanya nélküli föld) után nem.

A gabonát csépléskor felezték. A gazda részét a gép *farától* vitte be a feles a saját igájával, a gazda magtárába. Az egyik 10 q gabonát a gazdának s a másikat saját részére szállította. Olasz István és öt társa Dán Péter Barackosi-dűlőben fekvő földjéből 96 holdat bérelt feléből. A cséplés társaságban történt, ha nem volt elég ember, akkor közösen fogadtak, hogy kilegyen a *trupa*: a cséplőgép mellett dolgozó társaság. A cséplés *égylere*, egy helyre ment, mert közös volt a munka, s azután elosztották. Ha a búzát, árpát „gazul” felezték, akkor külön csépelezték és a szemet kiegyenlítették. Ilyenkor a kereszteket felezték, minden második a gazdáé lett. Ha gazul felezték és a gazdának nem volt más földről származó gabonája, akkor külön csépelezték és a szemet kiegyenlítették. De ha volt, akkor a gazda a gabonáját összerakatta, s nem egyenlítették. Az első világháború előtt a tanyaudvaron *mögfejtött, megfosztott* kukoricát kasokkal felezték. Ha egyenletes volt a kukorica, ritkán megesett, hogy *sorral* felezték, először a gazda részét szedték s azután a felesét. A tőköt jó termés esetén kocsival felezték. Ha a felesbérlet puszta, tanyanélküli föld volt, akkor a fele takarmányt a gazda tanyájába, vagy a városi házhoz szállította a feles, a másik felét haza vitte. Mindkét helyről a feles megállapított számú kocsi trágyát vitt a felesföldre.

Bármilyen gondosan trágyázta is a feles a kifogott földet, évek múlva is megmutatta a föld, hogy melyik földet munkálta a gazdája és melyiket a feles. A környékbeli parasztek szeme észrevette, pl.: hogy a Csárpateleki-dűlőben még most is meglátszik, hogy melyik föld volt Pál Flóriáné, ott nagyobb kukorica terem.

Sok felesbérletnél a termés és takarmány felén kívül nem volt külön szolgáltatás. A kisebb területű vagy gyengébb földek után sem adtak be külön járandóságot. De sok esetben a gazda a nagyobb földön a terményen és takarmányon kívül még más szolgáltatást is kikötött. Általában a tanyás földterületek után volt egyéb járandóság is. Pl. Kovács János kakasszéki gazda Fejes József 21 kisholdját 1928-tól, a Török Julianna-féle 12 kisholdas földet 1930-ig, a tulajdonosok haláláig feléből munkálta, mert a termés és takarmányon kívül mást nem adott. Ezek mellett rövidebb ideig nagyobb földet is bérelt, mert a gazda sok „sallangot” (azaz különszolgáltatásokat) követelt. „Nagyon sallangos föld az komám!” — mondták egymás között.

A tanyaért és a telekért a következő külön szolgáltatást, „sallangot” adtak a felesek. A tanyától süldőt és baromfit fizettek. Hízót feles föld után nem adtak, mert a gazda a beadott süldőket a fele takarmányból meghizlalhatta. Ha a gazda több tanyásföldet adott ki feléből, akkor mindegyik feles beadta a süldőt. Általános volt holdanként egypár rántani való csirke beadása is. Ez kétszer történt: nyáron és szeptemberben. Tojást is adtak, libát, kacsát ritkábban. Gyakran előfordult, hogy a városban lakó öreggazda egy, nagyon ritkán

két tehenet tartott. Szálas takarmányt a feles csak akkor hordott be, ha az egész takarmány a felesnél maradt. Ilyenkor a feles a városból kihordta az összes trágyát.

Ritkán másfajta szolgáltatások is előfordultak, pl.: Kovács Jánosnak a gazdánál tavasszal segíteni kellett kukoricát morzsolni.

Ahol a fele terményen és takarmányon kívül nem volt külön szolgáltatás, ott vagy nagyon kicsi vagy nagyon gyenge volt a föld, vagy nagyon gerinces a feles; vagy nagyon gögös a gazda. Ilyen volt Olasz Ernő szerint a barackosi Dán Péter. A felesek nem adtak semmiféle külön szolgáltatást, el sem fogadta volna, mert gögösebb volt annál. Mikor elérkezett az aratás, elment a feleséhez, megállt a bejárónál és *csóvált*, azaz a kezével kihívta a feleket. Kiadta a parancsot: „Vágni khöll!” A feleseket nem nyúzta, de a cselédekhez goromba volt. Mondják, hogy 16 000 forintot vesztett a börzén, de kigazdálkodta. Minden második évben kiadta a földjét feléből, de a következő évben maga munkálta. Miután mindezt összekapcsolta marhahizlalással, több haszna volt, mintha állandóan maga gazdálkodott volna. Az egyik évben ökrökkel dolgozott, s mikor befogta azokat hizlalni, akkor adta ki a földjét. Minden második évben 12—12 ökröt dobott piacra. A hizott marhákat a tavaszi úrnapi vásáron adta el. Összel újabb 12 sovány ökröt vett a gyulai vásáron. Disznót nem hizlalt, kész hízót vett. A munkával „nem piszkolta be a kezét, amely mindig olyan volt, mint a selyem. A pipánál nehezebbet nem emelt!”

A kakasszéki Érparton a Pápai testvérek úgy adták ki a 24 kishold földjüket feléből, hogy a felesek *robotba* (ingyen) 7 kishold földet kötelesek munkálni. Ugyanis egy idős asszony rokonukat gondozták, s azé volt a 7 kishold föld. A robotosok egy-két kerülőt mindig elhagytak szántáskor a mezsgye mellett. A robotföld melletti haszonbéres pedig mindig felszántotta ezt, mert attól a darabka földtől nem fizetett haszonbért. Ez csak az idős asszony halála után derült ki, amikor a földet mérnökkel felmérték: egy öllel elvándorolt a föld. Ezt a földet a mai napig *robotföld*-nek hívják. Kovács Lőrinc vette meg, s a család is annak hívja: „Boronájuk el a robotföldet!” Vessük el a poréahagymát a robotba!”

Galli Bálint apja 1895-től 1902-ig felesként munkálta Varga István 40 kishold tanyásföldjét. A földnek *potomja* is volt. A Pusztán az ellenszolgáltatás nélküli munkát *potomnak* hívták. A felesföld *potomja* a következő volt. Egy tehénnek és egy borjúnak takarmányt kellett vinni Vásárhelyre, valamint az összes trágyát kihordani a földre. Két koci sárgaföldet és egy koci homokot szállítottak sáráshoz, valamint téglázáshoz, és mázolásához. Hat-hét malacnak kéthetenként daráltatni kellett. (A gazda annak idején malacnak mondta, pedig disznók voltak, nem is 6—7, hanem pontosan 8.) Egy évben kétszer kivitte a feles a gazdát a tanyába szétnézni. A *potom* miatt hagyta ott, legterheesebb a kéthetenkénti daráltatás volt. 1921-től 1923-ig Göllönt Ferenc 18 kisholdját művelte feléből, de tulajdonképpen 17 kishold volt a feles, 1 kishold répát *potomba* munkált. A vetőmagot a gazda adta, de a feles nem részelt. Egy évben kétszer őrletett a gazdának Orosházán. Két koci sárgaföldet a Sintér-gödörből, valamint egy koci homokot a Csicsova-telepről a Lúd utcában levő házhoz kellett szállítani. A gazda a géprész felét fizette, viszont aratórészt teljes egészében a feles.

A különféle szolgáltatások és szállítások terhesek voltak a feles számára, különösen, ha a tanya messze esett a várostól.

Kisebb-nagyobb tanya nélküli csupasz földet — amelyeknek gazdái a városban laktak — a közelben lakó parasztok *bemunkálták*. A bemunkáló felszántotta a földet és a tulajdonos magjával bevetette. Az aratás és a kukoricatorés a tulajdonos gondja volt. A bemunkáló a kévés „gasz” (gabonát) behordta a saját tanyájába és külön asztagba rakta. Cséplés után a takarmányt egy kazalba rakta, ugyanis az összes takarmány a bemunkálóé maradt. A kukoricát hajasan szállította be a tanyájába, a szárt a sajátjával együtt *nagykúpba* rakta. Mindketten jól jártak, a gazda így többet kapott szemül, mint a föld haszonbéres vagy feles lett volna, s miután neki a városban nem volt jószága, ezért a takarmányra nem volt szük-

sége. A bemunkáló meg azért járt jól, a jószágjának nem kellett a takarmányt drága pénzért venni. Samu Sándor fecskésparti gazda is 15 kisholdat munkált be éveken keresztül, s miután így bőven volt takarmánya, sok jószágot tudott tartani, s nem *kótyavetyélte* el takarmányhiány miatt.

2. Harmados-, negyedesművelés

Idős Kovács Lőrinc emlegette, hogy gyermekkorában, a múlt század vége felé a kézi kapával megkapált kukoricaföld *feles* volt. Pál Flórián emlékezete szerint az első világháborúig csak *harmadosföldet fogtak* kapásföldként. Az ekekapával jött divatba a *negyedesség*. A negyedesnek a gazda lovat és ekekapát adott.

A nagyobb parasztbirtokon azt a kukoricaföldet, amelyet a család nem tudott megkapálni, kiadták *harmadából*. Három-négy kisholdat adtak egy-egy családnak. Az a család, mely nagyobb munkaerővel rendelkezett, ritkán két gazdától is fogott harmadosföldet. Azonban egy nagyobb családnak is elég volt hat kisholdat kapálni, ugyanis a nagy családból legtöbbször csak ketten kapáltak, mert a nagyobbik fiú béres, a kisebbik kanász, s a lány pedig szolgáló volt. A harmados előnyben részesült a *vágnivaló fogásnál*. (Aratnivalót első sorban a harmadosok kaptak.) Ha jól dolgoztak, akkor éveken keresztül kaphattak harmadoskukoricát.

Meszlényi Sándor Kisbogárfő-dűlőben lakó nagyobb gazdának is mindig volt 3—4 harmadosa. Különösen ősszel torlódott össze a munka, s így jobban járt, ha kiadta a kapást harmadából.

Ádász György cinkusi gazda 1898-ban harmadából adta ki a kukoricáját három orosházi embernek. A gazda a kukoricáját már *lókapával* ekézte, a harmadosok pedig kézi kapával kapáltak a részesföldet. A kapások mondták a gazdának: „Tuggya mit, aggya ide nekünk az ekekapát, a kukorica pedig légyen negyedes!” Két ekekapával egykettőre megekéztek. Így sokkal hamarabb végeztek. A fogatért nem kellett ellenszolgáltatást adni, mert a részeseknek ekéztek. Ez a Pusztán akkor még nem volt általános.

Hogy mikor vált általánossá a negyedesség, arra vonatkozóan megoszlanak a vélemények. Annyi azonban bizonyos, hogy elterjedése összefügg az ekeka használataival. A jelek úgy mutatják, hogy az nem történt mindenütt egy időben. Amint láttuk Cinkuson Ádász Györgynél, már 1898-ban éppen az ekeka használata fejében váltott át a harmadosság negyedességgé, de ez még akkor nem volt általános. Csizmadia Imre szerint az első világháború után terjedt el. Mások szerint ez az 1930-as évek elején történt. Konkrét esetet is mondanak: Gombkötő Sándoréknál az orosházi határban fekvő Kéthosszú sori tanyában Lukácsik György harmados kérte, hogy a gazda ekézze meg a kukoricát, s legyen a termés harmados.

Dani András cinkusi gazda vetésforgójának egyik felét a kalászosok, a másikat a kapások tették ki. A kalászosat aratógéppel munkálták, a kapálást már nem győzték idejében elvégezni, ezért minden évben 5—7 kishold kukoricaföldet osztott *negyedébül*. Kapáláskor lovat és ekekapát adott a részeseknek. A család 3—4 holdat kapált.

Kakasszéken Lericse Nándor 8 kat. hold földön gazdálkodott. Míg ki nem költözött a városból, a kalászosat *részibül* vágatta, a kukoricát pedig negyedéből munkáltatta. Az üres tanyába egy családost ember *eresztött*. A negyedesnek ő is adott ekekapát, lóval együtt.

Ádász Bálintnál Becsei József hat éven keresztül arató volt, s mindig kapott 3—4 kishold negyedes kukoricát. A gazdának 18—20 kishold kukoricája volt, de miután mindig tudott 3—4 családtagjával kapálni, ezért nem adott ki többet. Esős időben azonban, amikor szorultak, akkor a kukorica egy részét kiadta kapásoknak. Azok többedmagukkal jöttek ki és hamar megkapálták.

Előfordult, hogy a gazda a kapálás előtt komolyabban megbetegedett, ekkor — ha a család nem tudta a kapálást elvégezni — leggyakrabban napszámosokkal kapáltatta meg a kukoricát, répát. Általában minden gazdának volt olyan embere, akinek ha idejében szólt, elvállalta harmadából.

Ha a gazda csak a kukoricatörést adta ki, akkor a részesek ötödén vagy hatodán szedték. Ismerős helyen minden ötödik vagy hatodik kévét is elkapták.

Legtöbb harmadoskukoricát a városi, falusi föld nélküli emberek fogták, hogy a disznójukat meghízlalhassák s így az évi zsiradékot biztosítsák. Kapálnivalót általában csak olyan ember fogott, akinek nem volt fogata, de megfelelő kézierővel rendelkezett. A harmadosok, negyedesek Orosházáról, Komlósról és Sámsonról kerültek ki a Pusztára. Közel szerettek harmadosföldet fogni. A Pusztán lakó tanyások is igyekeztek harmadoskukoricát fogni, elsősorban a gazdájuktól.

Akinek elegendő saját földje volt, sohasem fogott harmadosföldet, csak ha kevés földdel és viszonylag sok jószággal rendelkezett. Pl. Olasz Ernőék is, miután a 15 kishold föld ötfele ment az osztzkodáskor, nemcsak haszonbéres és feles, hanem minden évben negyedeskukoricát is munkáltak. Az öreg Herczegéktől 6 holdat, Juhász Istvántól 4 holdat és Hódiéktól 3 holdat vállaltak az idők folyamán. Az öreg Hódi harmadából adta, pedig lovat és ekekapát is adott. Aki nagyobb földet bírt haszonbérben vagy feléből, az sem keresett harmadosföldet. A kakasszéki-Csáki Mihály a *féléves tanyásának* mindig adott 3 kishold harmadoskukoricát, hogy a disznóját meghízlalhassa.

A kiöregedett, családtalan gazda gyakran nem adta el gazdasági felszerelését és jószágállományát, hanem egy megbízható harmadosnak adta át. Rendszerint hosszabb időre adta ki, hogy jószágból is lehessen harmadolni, de sokszor eladták és a pénzt harmadolták. Csak a jószág szaporulatát harmadolták. Meszlényi Sándor is a 100 kishold körüli földjét tanyával együtt harmadából adta Zádori Ernőnek. Minden munkát a harmados végzett a gazda lovával és gazdasági felszerelésével. Vetőmagot a gazda adott és az adót is ő fizette. A harmados takarmányát helyben kellett feletetni.

Fejes Zoltánt a Búcsuhalmon már újév után felkeresték a sámsoniak, kukoricaföldet *fogni*. Nagy Flórián, Kóródi Ferenc, Kóródi Lajos 10—15 évig is munkált harmadosföldet a Fejes-földből. Jó kukoricartermő föld volt, s ha az apa föl hagyott a kapálással, a fia munkálta.

Ménesi János is Pusztafeketehalmon elment tavasszal a gazdához: „Feri bátyám! Lössz-e most kukoricaföld!” „Hát persze, hogy lössz, Janikám!” Ménesi János tudta, hogy lesz, mert amikor ősszel a betakarítást elvégezte, mondta a gazda: „Hát jövőre is számítok rád!”, de azért illendő volt elmenni tavasszal a gazdához. „Úgy löszünk, mint tavaj!” — mondta a gazda s egy kis ideig még beszélgettek.

A gazda a bemunkált, elvetett földjét adta ki részes művelésre, harmadából vagy feléből. A gazda felszólítására vagy a részes jó belátása szerint — amikor már jól *sorolt* a növény — köteles volt kapálni. Legtöbbször a gazda szólt: „Lőhet kapáni!” Ahol több harmados volt, a gazda azt is számon tartotta, ki mikor jöjjön kapálni, mert a lovakat az ekézéshez be kellett osztani. A parcellákat a gazda mérte ki öllel és *hancsikokkal*, földcsomókkal megjelölte.

Ha kézikapával dolgoztak, akkor a kukorica harmados lett. Legtöbbször a gazda a részeseknek az ekekapáját, lovat odaadta és a részesek megekeztek. De ilyenkor szolgáltatást adtak a gazdának, amit általában *robotnak* hívtak. De sok helyen a gazda ekézett, mert nem adta ki a lovat a kezéből. Ha a részes nem robotolt, akkor a kapás negyedes lett. Török Bálint pusztafeketehalmi kisföldű paraszt többször volt harmados és csak nagyritkán negyedes, inkább ledolgozta a robotot, mert akkor nem négy-, hanem háromfele mértek, s

így több esett neki. Kétszer, háromszor kapáltak, ahogy megegyeztek, s ahogy a kukorica kívánta.

Ádász Bálintnál kétszer ekekapáztak, mindkét alkalommal a gazda ekézte meg. Az első ekézés után a sorokat kézikapával kapálták, és ritkították. Másodjára a sorközét ekekapázták és a részesek „mögSORÚTÁK”, a nagyja gazt kivertek belőle. Másodjára, ha tiszta volt a föld, akkor csak felhúzták és „mögbolhászták”, kézikapával megigazították. Ha a második kapálás előtt gazos volt a kukorica, akkor harmadjára főlhúzták, föltöltötték, a részes pedig fölláigatta az eldölt szárazakat. A forgót legtöbbször kézikapával tették rendbe. A gazda kapáláskor megkerülte a földjét, megnézte, hogyan kapálnak. A részes *fattyazott* is (a felesleges szájakat kihúzta). A fattyú széjjelmaradt a földön. Több helyen a gazda megkínálta a részeseket pálinkával, különösen, ha ő is szerette.

Az ekekapáért, az ekézésért Fejes Zoltánál minden hold után a harmadosok egy napot dolgoztak, s akkor töltötték le, amikor ráértek. Török Bálint öt évig volt harmados Kmetykó Pál kakasszéki gazdánál. Ekekapát adott a gazda, de azért ő is egy napot robotolt holdanként. A robotot szénakaszáláskor töltötte le. A részes ekkor jobban ráért, mert a kapáláson már túl volt. *Kosztot* is kapott. Samu Sándor szerint általában az a szokás járta, hogy ahány órát ekézett a gazda, annyit kapált a részes. A gazdák többsége az ekézésért kért ellenszolgáltatást, de szép számmal voltak olyanok is, akik nem kértek. Ha nem a részes, hanem a gazda ekézett, a negyedes az ekézésért vagy kukoricát tört a gazda földjén, vagy trágyázott.

A kukoricát „szólásra” törték. Legtöbbször a részes megkérdezte a gazdát, hogy lehet-e már törni? Bár ő is tudta, mikor a legalkalmasabb, de az illendőség úgy kívánta. Nagyobb gazda a törést úgy osztotta be, hogy két kocsi győzze a szállítást. Hajason törték, csomókba hányták és a gazda a tanyába hordta. Ámbár úgy szerződtek, hogy a szállításra a gazda a fogatát odaadja a részesnek s ő nem köteles a fogattal menni, de legtöbbször a gazda hajtott. A kisebb gazdák nem szívesen adták oda lovaikat, inkább ők hajtották. A nagyobb gazdák inkább odaadták, mert ott a gazdán kívül a béresekhez is hozzá voltak szokva. Hol tisztán, hol hajason törték a kukoricát. Jobb volt hajason szedni, mert úgy gyorsabban a tanyába került, s ott aztán ráértek megfosztani. Az őszi szántás-vetés szempontjából nagyon fontos volt, hogy a kukoricaföld mielőbb letisztuljon, üres legyen. A részes fosztotta meg a letört kukoricát. Az orosházi *fosztotta*, a vásárhelyi *fejtötte* a kukoricát. A részesek a *csuhéjt*, a *levelét* kazalba rakták. Törés közben este is fejtettek. A részes legtöbbször hozott segítséget, a gazda is sokszor odament beszélgetni, de közben fejtett is. A részes visszasegített. Fosztás közben — különösen régebben — daloltak is. Gyakran főtt kukoricával kínálták a fosztókat, s amikor sok dinnye termett, akkor meg azzal.

Törés közben rendbe tették a kukoricaszárt is. Dél előtt törték a kukoricát, ebéd után vágták a szárt, és hordták a kukoricát a tanyába. Este fosztottak és hajnalban kötötték a szárt. *Mégonút* a szár és levelébe kötötték. Mire letörték a kukoricát, a szár is rendben volt. Munkájuk így volt a leghaladósabb.

A fosztás befejezése után *dézmáltak*, azaz részelték. A részelés régebben kassal történt. Három csomóba öntötték a megfosztott kukoricát, s a gazda választott. Később mázsával mérték. 15 mázsát a gazda göréjába, s 5 mázsát a részes kocsijára vittek. A terményt a gazda a részes házához szállította.

Lázár Dezső nagygazda részeléskor mindig úgy rakatta a csomókat, hogy az üveges verandáról odalátott. Részeléskor sohasem ment ki, de mindent kátott. Egyszer észrevette, hogy az egyik harmados hat zsák kukoricát eldugott a csuhéj alá. Abban az évben csak az eldugott kukoricát kapta meg. A következő év karácsonyán a munkások Lázárhoz mentek részeskukoricát fogni, de a mi részesünk nem mert bemenni. A gazda behívatta: „Mér né annék, nem vót mikösztünk sömmi baj! — mondta a gazda. Abban az évben kiadta azt is, amit az előző évben lefogott.

A szárt *kiskupba*, *kiskupocba* rakták, s amikor megszáradt, a gazda fogatán behordták. Nem mindig raktak *nagykupot*, *nagykupcot*. Ha száraz volt a szár, akkor feltétlenül raktak. Az is előfordult, hogy a részes a tanyában először kis kúpba, majd később nagy kúpba rakta, de ezért a gazda külön fizetett. A részes csak nagyon ritka esetben kapta el a szár harmadát. Ugyanis a harmados, negyedes csak terményből részelt. Samu Sándornak két harmadosa közül az egyiknek kecskéje volt, s a takarmány harmadrészére is igényt tartott. A másik otthagya a takarmányt, de nem is ment ki hordani a szárt.

Kovács János közlése szerint 1938-tól 1945-ig a kakasszéki Érparton többen aprómagtermesztéssel, kertimagtermesztéssel is foglalkoztak. Nagyon munkás volt, feltétlenül szükség volt kapás segítségre s ezért magas munkabért fizettek. A gazdák szidták is őket aprómagostól együtt (mert felverték a munkabért). Mónus Imre részéből adta ki a földjét magtermelőnek. A gazda a munkálatlan, üres földjét adta a részesnek, de ő trágyázta. A részes volt minden munka, a vetőmagot is ő adta. A részes 2/3 részt, s a gazda 1/3 részt kapott. Nagyon jól fizetett, a pénzt osztották el. Sokkal jobban jártak, mintha gabonát termeltek volna. Legtöbb magtermelő megelőzött, jómódú ember volt. Az ilyen emberre mondják: „Jól áll rajta a szőr!” (A ridegmarhán télen bizony nem jól állt a szőr: hosszú, gubancos volt.)

Legtöbb részes igyekezett jól dolgozni. Ménesi Jánosnak is csak pár évig volt negyedes kukoricája, de miután jól dolgozott, a következő évektől kezdve mindig harmados lett. Az ekézésért sem kellett robotolni. Bár nem a munka minőségétől függött a harmadosság vagy negyedesség, kivételes esetben egyes gazda a munka minőségét is figyelembe vette.

Fejes Zoltán is kedvezett az ismerős és jól dolgozó részeseknek, s ezért, ha napszámos kellett, szívesen jöttek, csak szólni kellett. Bement Sámsonra, szólt az egyik részesének: „Baj van, 3—4 embőr köll!” Erre az összeszedte.

A Pusztá közelében fekvő sámsoni uraságnál csak az kapott harmadoskukoricát, aki *részes arató* volt, s minden három hold kukorica után fél hold cukorrépát is vállalt. Az uraság nem adott ekekapát, pedig volt neki. A makói pusztán *ötödös* volt a kukorica. Jó föld volt és ott adtak ekekapát.